

بررسی نظام مالیات ارضی در دوره قاجار

(از ابتدای سلسله قاجار تا انقلاب مشروطیت)

مولفان: علی یعقوبی، کریم یعقوبی

- سرشناسه : یعقوبی، علی، ۱۳۶۰ -
- عنوان و نام پدیدآور : بررسی نظام مالیات ارضی در دوره قاجار (از ابتدای سلسله قاجار تا انقلاب مشروطیت)/مولفان علی یعقوبی، کریم یعقوبی.
- مشخصات نشر : ایلام : جوهر حیات ، ۱۳۸۹.
- مشخصات ظاهری : ۲۲۸ص.
- شابک : ۷-۵-۹۲۰۸۳-۶۰۰-۹۷۸
- وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
- موضوع : خراج - ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ ق.
- موضوع : زمین‌داری - ایران -- تاریخ
- موضوع : ایران -- اوضاع اقتصادی -- قرن ۱۳ ق.
- شناسه افزوده : یعقوبی، کریم، ۱۳۵۸ -
- رده بندی کنگره : ۲۳۶۱۱۱/۲۷۵:۱۳۸۹
- رده بندی دیویی : ۳۳۶/۳۰۰۹
- شماره کتابشناسی ملی: ۳۶۶۳۳۳۲

عنوان کتاب: بررسی نظام مالیات ارضی در دوره قاجار (از ابتدای سلسله قاجار تا انقلاب مشروطیت)

مؤلفان: علی یعقوبی، کریم یعقوبی

حروفچینی و صفحه آرایی: ابراهیم کریمیان

طرح جلد:

شمارگان: ۲۰۰۰

نوبت چاپ: زمستان ۱۳۸۹

سال چاپ: ۱۳۸۹

شابک: ۷-۵-۹۲۰۸۳-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۷۰۰۰۰ ریال

نشانی ناشر: ایلام، بلوار دانشجو، روبروی دانشگاه پیام نور، مجتمع آریا طبقه دوم همراهِ: ۰۹۱۸۳۴۲۱۹۵۱

تقدیر و تشکر

بر خود لازم می دانم از کلیه ی کسانی که در نگارش این اثر مرا یاری نموده اند تشکر و سپاسگذاری نمایم. از دکتر ناصر تکمیل همایون و دکتر احمد کتابی اساتید راهنما و مشاور، از دکتر شهرام یوسفی فر و دیگر اساتید محترم پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی به خاطر راهنمایی و مشاوره های ارزشمندشان در طول پژوهش بسیار سپاسگذارم.

از همکاری صمیمانه ی کارکنان کتابخانه و مرکز اسناد ملی، کارکنان کتابخانه ی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و همچنین از دوستان عزیزم محمدحسین محمدی، بابک مرادی، آرش منصوری به خاطر همراهی همیشگی شان و از برادر عزیزم جهانگیر که همیشه مرا مورد لطف و حمایت خود قرار داده، بسیار ممنون و سپاسگذارم.

در پایان از آقای صادق امیدی ناشر محترم و همچنین کارکنان محترم چاپ وحدت که زمینه های چاپ کتاب را فراهم نمودند، تشکر و قدردانی می نمایم.

صفحه	عنوان
۹	مقدمه
	فصل اول: زمینداری در دوره ی
۱۳	درآمد
۱۷	گفتار اول: زمین داری در دوره ی صفویه
۱۷	الف- انواع مالکیت ارضی در دوره ی صفویه:
۱۷	۱- زمینهای خاصه یا خاصه (سلطنتی)
۲۰	۲- اراضی دولتی (دیوانی)
۲۲	۳- اراضی وقفی
۲۵	۴- اراضی ملکی (املاک خصوصی)
۲۸	۵- مالکیتهای مشروط
۲۸	الف- تیول (اقطاع)
۳۰	ب- سیور غال
۳۱	۶- زمینهای مربوط به ایلات و عشایر
۳۲	ب- مناسبات زمینداری
۳۴	ج- نظام گرد آوری مالیات ارضی
۴۰	گفتار دوم: زمینداری در دوره ی افشاریه
۴۴	مالیات ارضی در دوره ی افشاریه
۴۷	گفتار سوم: زمینداری در دوره ی زندیه
۴۹	جمع بندی
	فصل دوم: اقتصاد ایران در دوره ی قاجار
۵۳	درآمد
۵۴	۱- جمعیت
۵۸	۲- کشاورزی و محصولات آن

۶۰	الف - شیوه ها و ابزارهای کشاورزی
۶۱	ب- تحولات بخش کشاورزی
۶۷	۳- اقتصاد شهری
۶۷	الف - تجارت داخلی
۷۰	ب - پیشه وران
۷۶	۴- اقتصاد ایلی
۷۷	جمع بندی

فصل سوم: مالیه در دوره ی قاجار

۸۱	درآمد
۸۲	الف- منابع درآمد حکومت
۸۲	۱-درآمدهای ثابت
۸۳	۱-۱- گمرکات
۸۵	۱-۲- تلگرافخانه
۸۶	۱-۳- پستخانه
۸۷	۱-۴- ضربخانه
۸۷	۱-۵- معادن
۸۸	۱-۶- مالیات احشام و چارپایان (مالیات ایلات)
۹۰	۲-درآمدهای غیرثابت
۹۲	ب- مخارج دولتی
۹۴	ج- نسبت عایدات به مخارج (بودجه)
۹۵	د- پول رایج
۹۹	ه- امور بانکی
۱۰۳	جمع بندی

فصل چهارم: زمینداری در دوره ی قاجار

درآمد.....	۱۰۷
الف- انواع زمینداری.....	۱۰۹
۱- زمین های خالصه یا دیوانی.....	۱۰۹
۲- املاک وقفی.....	۱۲۰
۳- املاک خصوصی (اریابی).....	۱۲۶
۴- تیول و سیورغال.....	۱۳۳
۵- زمین های ایلات و عشایر.....	۱۳۷
ب- مناسبات تولید و زمینداری.....	۱۴۰
جمع بندی.....	۱۴۳

فصل پنجم: مالیات ارضی: تشکیلات مالیات ستانی، میزان و نحوه ی وصول آن

درآمد.....	۱۴۹
الف- تشکیلات مالیه.....	۱۵۰
۱- مستوفی الممالک.....	۱۵۰
۲- وزیر بقایا.....	۱۵۳
۳- وزیر خزانه.....	۱۵۳
ب- نحوه ی وصول مالیات.....	۱۵۵
ج- فروش ایالات به حکام، مقاطعه مالیاتی.....	۱۶۱
د- اساس و میزان وصول مالیات.....	۱۶۵
جمع بندی.....	۱۷۴

فصل ششم: فرآیند مالیات ستانی

درآمد.....	۱۷۹
الف- عوامل خارجی مؤثر در نظام مالیاتی.....	۱۸۰
۱- عوامل اقتصادی (تحولات اقتصاد جهانی).....	۱۸۰
۲- عوامل سیاسی (جنگ های خارجی).....	۱۸۶

ب- عوامل داخلی تأثیرگذار بر نظام مالیات ارضی	۱۸۸
۱- نقص‌های تشکیلات مالیه و سیستم مالیاتگیری	۱۸۸
۲- عوامل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی	۱۹۴
کنش و واکنش زارعان یا مالکان و حکومت	۲۰۱
حاصل سخن	۲۱۵
فهرست منابع	۲۲۱

در ایران از کهن‌ترین ادوار تا زایش مناسبات جدید سرمایه‌داری در غرب و رسوخ آن به ایران، اساس درآمدهای حکومت در درجه‌ی اول تولیدات زراعی و مالیات بخش کشاورزی و در مرحله‌ی بعد عواید ناشی از فروش مواد اولیه و فراورده‌های دامی بود. حکومت قاجار نیز از این قاعده مستثنی نبود. اما آنچه که دوره‌ی قاجار را از ادوار گذشته متمایز می‌ساخت، تحولات بین‌الملل و تأثیرات آن بر اوضاع و احوال ایران بود. تماس فزاینده با کشورهای اروپایی بر اثر بهبود و پیشرفت حمل و نقل و همچنین نیاز کشورهای صنعتی به تأمین مواد خام و اولیه و فروش مازاد تولید آن به دیگر کشورها، از جنبه‌های مختلف تمامی بخش‌های اقتصادی ایران را تحت تأثیر قرار داد.

رشد تجارت خارجی و افزایش درآمد گمرکات از مهمترین نتایج مثبت این تغییرات بودند که قاعده‌تاً می‌بایست موجب افزایش درآمد حکومت می‌شدند. اما ماهیت رقابتهای استعماری از یک طرف و ساختارهای سنتی حکومت قاجار و ناتوانی و عملکرد ضعیف آن در مواجهه شدن با تغییر و تحولات جدید از سوی دیگر، حکومت قاجار را با بحران‌های متعدد مالی مواجه ساخت که تأثیرات دامنه‌داری بر اقتصاد و حتی سیاست به جای گذاشت: کسری تراز بازرگانی، کسری بودجه، رکود تجارت داخلی و خرابی وضع درآمد گمرک، از جمله بحرانهای بودند که به دنبال تحولات اقتصاد جهانی، حکومت قاجار با آنها روبرو شد.

در چنین شرایطی مهمترین منبع مالی که حکومت می‌توانست بر آن تکیه کند، مالیات ارضی بود که اصلی‌ترین و منظم‌ترین منبع درآمدی حکومت محسوب می‌شد. به منظور گردآوری و ساماندهی این منبع مالی مهم، نظام مالیات ارضی با تشکیلاتی که در درون داشت، مسئولیت مهمی به عهده داشت. کارکرد و کارایی مثبت این نظام می‌توانست نقش اساسی در حیات اقتصادی دوره‌ی قاجار ایفا کند و حکومت قاجار را در استفاده‌ی مطلوب از مهمترین منبع مالی اش، قادر سازد. از اینرو حکومت با مدیریت و بهره‌برداری

صحیح از این منبع مالی مهم، می‌توانست سیاستهای اقتصادی بهتری اتخاذ کند و در مواجهه با مشکلات مالی و تأثیرات تحولات بین الملل واکنش های مناسبی بروز دهد.

در این پژوهش سعی خواهد شد که فرآیند این تغییر و تحولات و پیامدی آنها مورد مطالعه قرار گیرند. تغییر و تحولات ذکر شده چه تأثیری بر کارکرد نظام مالیاتی داشت و از همه مهمتر چه پیامدی به دنبال داشت؟ سیاست و عملکرد حکومت در خصوص نظام مالیات ارضی چگونه بود؟ تأثیرات این کنش و واکنشها بر زارعان، به عنوان نیروهای انسانی منبع درآمدی حکومت، چگونه بود؟ و...

پژوهش حاضر شامل شش فصل می‌باشد. در فصل اول با نگاهی اجمالی، زمینداری و نظام مالکیت ارضی در دوره های پیش از قاجار، مورد مطالعه قرار می‌گیرد. البته زمینداری دوره ی صفویه به بعد را مفصل تر بررسی خواهیم کرد. هدف از این فصل فراهم ساختن مقدماتی برای ورود به بحث و پیش فهم تاریخی در خصوص موضوع مورد نظر است.

فصل دوم کلیاتی راجع به اقتصاد ایران عصر قاجار و فصل سوم ماله در دوره ی قاجار را در بر می‌گیرد. در این دو فصل، با ارایه تصویری کلی از وضعیت اقتصادی و مالی دوره قاجار، از یک طرف اهمیت نظام مالیات ارضی، به عنوان اصلی ترین منبع درآمد حکومت روشن خواهد شد و از طرف دیگر بسیاری از ریشه ها و علتهای تأثیر گذار بر کارکرد نظام مالیاتی مشخص خواهد شد. فصل چهارم زمینداری و عواید ارضی در دوره ی قاجار را مورد بررسی قرار می‌دهد. در این فصل نیز تأکید بر نظام مالیاتی است و لذا از این منظر به نظام زمینداری توجه می‌شود. در فصل پنجم به میزان و نحوه ی مالیات ستانی پرداخته می‌شود و در نهایت فصل ششم در خصوص فرآیند مالیات ستانی است که در آنجا سعی خواهد شد به سوالات مطرح شده، پاسخ داده شود.